

**БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМЦІВ НА ПІДТРИМКУ ГІМНАЗІЙ
УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Розглядається благодійна діяльність підприємців і комерційних установ, спрямована на створення та підтримку діяльності гімназій в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: підприємці, пожертвування, благодійність, освіта, гімназії.

Діяльність найбільш далекоглядних підприємців не випадково поєднувалася з просвітництвом, оскільки вони усвідомлювали важливість поліпшення загального стану освіти в країні. У повсякденній практиці підприємці постійно відчували брак кваліфікованих кадрів, а їхній підприємницький прагматизм підказував, що кваліфікована праця робітника та службовця є продуктивнішою. Таким чином, значна потреба у кваліфікованих кадрах на виробництві була додатковим стимулом пожертвувань на підтримку освітніх закладів усіх рівнів.

Мета цієї розвідки – розглянути благодійну діяльність підприємців різних рівнів, спрямовану на створення та підтримку діяльності гімназій в українських губерніях на зламі ХІХ-ХХ ст.

Це питання так чи інакше розглядали у своїх працях Т.І.Лазанська, В.Леонтович, Є.М.Луценко, В.Г.Ляшенко, І.С.Мартінова, А.В.Нарадько та ін.

Зазначимо, що підприємці того часу здійснювали як приватні, так і корпоративні пожертвування, часто віддаючи певний відсоток з власних прибутків. Індивідуальна благодійність була надзвичайно ефективна тим, що при заснуванні навчального закладу заможний громадянин як правило і надалі, будучи його попечителем, піклувався про його благоустрій та функціонування.

Заможна громадськість, у середовищі якої все більш активно заявляли про себе представники підприємницького загалу, досить охоче вкладала кошти в розвиток середньої загальної освіти, яку з останньої третини ХІХ ст., у період інтенсивного економічного й суспільного розвитку, здобували все більше дітей з нижчих верств суспільства. Одночасно це призводило до певної демократизації середніх освітніх закладів та їхнього учнівського контингенту. Потреби суспільства в середній освіті значною мірою задовольнялися у недержавних закладах і на громадські кошти, серед яких виділялися за своїми розмірами пожертвування купців і промисловців. Адже заснування середніх навчальних закладів, на відміну від початкових, вимагало вкладання набагато більших коштів, що було під силу фінансово спроможним громадянам. Проте найчастіше вони об'єднували свої зусилля з органами місцевого самоврядування.

Зокрема, середню загальну освіту за новим Статутом гімназій і прогімназій від 30 липня 1871 р. можна було отримати в класичній чоловічій гімназії (курс навчання складав вісім років), в якій перевага віддавалася гуманітарній підготовці, насамперед вивченню давніх мов – грецької та латинської. Гімназії мали статус єдиних повноправних середніх освітніх закладів, учні яких після

закінчення курсу навчання мали право вступати без іспитів до університетів та інших вищих навчальних закладів. Також створювалися прогімназії з чотирирічним і шестирічним терміном навчання [1, 85-86, 88-99]. Однак плата за навчання була одним з головних чинників, що обмежував отримання ґрунтовної освіти широкими верствами населення.

Зазначимо, що М.А.Терещенку мала завдячувати своїм існуванням 5-а чоловіча гімназія м. Києва. Коли в лютому 1882 р. Київська дума прийняла рішення про її відкриття, Микола Артемійович пожертвував 100 тис. руб. за умови, щоб на ці гроші було відкрито повну восьмикласну чоловічу гімназію на Печерську. Спорудження будинку нової гімназії розпочалося у квітні 1885 р., а вже у вересня наступного року її вихованці перейшли до щойно зведеної будівлі [2, арк. 11,13].

У Глухові М.А.Терещенко з 1870 р. виконував обов'язки почесного попечителя прогімназії, заснованої завдяки клопотанню місцевого земства і міського самоврядування на базі повітового училища, та надавав їй фінансову допомогу (тільки як попечитель щорічно асигнував 500 руб.). А вже у травні 1889 р. Микола Артемійович пожертвував капітал у 54,5 тис. руб. з метою перетворення цього навчального закладу на повну восьмикласну гімназію, та 7 тис. руб. – на облаштування і ремонт її приміщення. Уже через півроку освітній заклад завдяки щедрій фінансовій підтримці доброчинця отримав статус восьмикласної класичної чоловічої гімназії [3, арк. 5,7]. У 1891 р. М.А.Терещенко вирішив власним коштом спорудити при гімназії пансіон на 40 чол. і квартиру інспекторові, які також утримувалися на внесений доброчинцем чималий капітал¹. Невдовзі почала діяти й влаштована Миколою Артемійовичем гімназійна церква [4, 173].

Відкриття Златопольської чоловічої гімназії у невеликому степовому містечку на Кіровоградщині відбулося завдяки громадській ініціативі та коштам меценатів, серед яких був цукрозаводчик Лазар Бродський. Так, у 1881 р. підпоручик Цветков пожертвував 30 тис. руб. для спорудження нового приміщення прогімназії та реорганізації її в повну гімназію, а через два роки вже Л. Бродський надав на цю справу таку ж суму, а житель Златополя Лопухін – великий будинок. У 1891 р. Лазар Ізраїльович пожертвував ще 10 тис. руб. на будівництво гімназійного приміщення та 1 тис. руб. на устаткування фізичного кабінету. Зазначимо, що атестат цього навчального закладу одержав відомий політичний діяч і письменник В.К.Винниченко.

На початку 70-х рр. XIX ст. перед грецькою громадою Одеси постало питання про заснування нової гімназії. Відкрита в 1872 р. на пожертвування купців, вона розмістилася в орендованому приміщенні. Через два роки розпочалося спорудження власного будинку на північно-східній ділянці території церкви Св. Трійці. З 50 тис. руб. грецька громада виділила тільки 13 тис. руб., а решту пожертвував купець Ф.Родоканакі. У навчальному закладі, який на честь засновника-мецената було названо Родоканакієвською грецькою

¹ Нині в приміщенні гімназії та пансіону навчаються студенти Глухівського державного педагогічного університету.

школою-гімназією, навчання велося на грецькій мові, однак учні вивчали й російську мову. Його відвідували не тільки діти греків, а й українців, росіян, французів, сербів, вихідців з Бессарабії і Азовського уберезжя. Школа завдяки пожертвам купців-благодійників мала також багату бібліотеку [4, 211-212].

У Харкові купець С.К.Костюрін у 1866 р., коли приміщення підготовчого класу 1-ї чоловічої гімназії виявилось непридатним, пожертвував гроші для будівництва двоповерхової будівлі по вул. Сумській, 34. Її другий поверх був наданий у розпорядження підготовчого класу [5, 172]. Великою популярністю у Харкові користувалася приватна чоловіча гімназія, яку заснував купець В.Ф.Давиденко. У 1911 р. для неї завдяки його пожертвуванню було споруджено спеціальне приміщення [6, 19, 22].

У 1873-1874 рр. перші реальні училища були відкриті в 6 містах України – Києві, Кременчуці, Миколаєві, Одесі, Харкові і Сумах. Зокрема, в останньому І.Г.Харитоненко асигнував значні суми на спорудження і утримання реального училища та храму при ньому (тепер школа №4). З моменту заснування цього навчального закладу був довічно його почесним попечителем, а потім – син Павло Іванович [7, 105]. Довічним почесним попечителем 1-го київського реального училища протягом 19 років, починаючи з лютого 1884 р., був Іван Миколайович Терещенко, який загалом пожертвував на його потреби понад 40 тис. руб., не беручи до уваги щорічних одноразових внесків на його утримання [8, 301]. Зокрема, у 1894 р., завдяки його значним пожертвуванням було завершено двоповерхову добудову до головного корпусу. 1901 р. в садибі училища з'явилася ще однадвоповерхова будівля, де містилися спортивний зал та нова церква. Із загальної суми в 30 тис. руб. добродієць виділив на цю справу майже 12 тис. руб. [9, 86].

Після затвердження „Положенням про жіночі училища” від 30 травня 1858 р. починає розвиватися і жіноча освіта. На основі нового положення від 1870 р. жіночі училища мали право відкривати наступні класи й переростати в прогімназії та гімназії. Жіночі середні навчальні заклади були, як правило, громадськими або приватними. З кожним пореформеним десятиліттям потреба в жіночій освіті невпинно зростала [10, 56-59]. Так, ще в липні 1858 р. Міністерство народної освіти звернулося до губернаторів з рекомендацією закликати міських мешканців до надання пожертв на відкриття жіночих навчальних закладів. Того ж року Харківська міська дума постановила відкрити жіночу гімназію, безкоштовно виділивши для цього приміщення та організувавши щорічний збір з купців 1-ї гільдії по 30 руб., 2-ї – по 15 руб., а 3-ї – по 5 руб. Протягом 1859 р. на заснування гімназії від них надійшло 1880 руб., у 1860 р. – 2380 руб., а в 1861 р. – 2345 руб. Значні кошти пожертвували й окремі благодійники. Так, серед них був найвідоміший харківський домовласник Л.П.Пашенко, який виділив 300 руб. на навчання незаможних учениць. У 1882-1885 рр. харківські купці також брали участь у фінансуванні спорудження 2-ї жіночої гімназії [5, 169].

Подільське відділення Фундуклеївської гімназії в Києві було відкрите в січні 1861 р. завдяки пожертвуванню у 25 тис. руб. місцевого Купецького товариства. Заклад і надалі майже повністю утримувався на кошти підприємців.

Після того, як у 1872 р. відділення отримало статус самостійної жіночої гімназії, виникла потреба в перебудові її приміщення. З розумінням поставилися до потреб цього освітнього закладу Лазар Бродський і Микола Терещенко, які пожертвували більш за всіх – по 15 тис. руб. кожний, та асигнували значні кошти на меблювання класів [11, 21,32-33].

У 1870 р. в Глухові за ініціативою місцевої думи відкрито жіночу чотирикласну прогімназію, а через чверть століття її було перетворено на повну гімназію в першу чергу завдяки моральним зусиллям та пожертвуванням відомих земляків – М.А.Терещенка та його дружини Пелагеї Георгіївни, які і стали її довічними почесними попечителями. Зокрема, у лютому 1894 р. Микола Артемійович виділив 100 тис. руб., з яких 40 тис. передбачалися на спорудження цегляного приміщення для гімназії, а решта – 60 тис. руб. – у недоторканий фонд для утримання чотирьох старших класів. Уже того року прогімназія набула статусу повної жіночої гімназії. А спорудження її нового двоповерхового будинку, розрахованому на 250 учениць, завершилося в 1896 р. На цю справу почесні попечителі пожертвували додатково ще 20 тис. руб. [9, 175]. Будинок гімназії, в якому навчаються учні школи-колегіуму №1, і сьогодні прикрашає Глухів.

У Сумах у серпні 1888 р. завдяки зусиллям Івана Герасимовича й Наталії Максимівни Харитоненків було відкрито дитячий притулок для дівчат з багатодітних купецьких і міщанських родин та сиріт. Фундатори за власний кошт (90 тис. руб.) побудували розкішний мурований особняк та надали капітал на його утримання (бл. 200 тис. руб.). У притулку ім. Н.М.Харитоненко постійно перебувало до півсотні дівчат віком від 7 до 17 років, котрі навчалися в училищі при ньому. Крім загальноосвітніх предметів в обсязі початкових народних училищ, вони тут навчалися рукоділлю та отримували різні практичні навички, пов'язані з веденням господарства. Улітку вихованок з ослабленим здоров'ям Харитоненки відправляли до Криму, а решта відпочивала в маєтках господарів [12, 152-153; 13, 282]. Таким чином, цей притулок був приватним училищем-пансіоном, де вихованки здобували ґрунтовну освіту, рівнозначну жіночій прогімназії. У місті його називали ще „пансіоном шляхетних дівчат”. Згодом училище, що працювало при ньому, було перетворене на п'ятирічну жіночу вчительську семінарію [14, 108].

Відомий катеринославський підприємець і громадський діяч О.М.Поль, обраний у 1866 р. гласним губернського зібрання, активно сприяв розвитку народної освіти в Катеринославі та губернії. Зокрема, у 1866-1872 рр. він був членом губернської училищної ради, багато років виконував обов'язки члена попечительної ради Марійської жіночої гімназії, Верхньодніпровського і Катеринославського реальних училищ (останньому він подарував зібрану ним багату колекцію мінералів), Саксаганського ремісничого училища [15, 277].

Київський педагогічний музей імені Цесаревича Олексія з'явився в місті завдяки щедрому пожертвуванню купця і промисловця С.С.Могилевцева, голови Київського біржового комітету з 1900 р. Коли попечитель Київського навчального округу П.О.Зілов у 1910 р. звернувся до нього за фінансовою допомогою в спорудженні такого закладу, той охоче погодився. 30 липня того

року по вул. Володимирській, 57 відбулися закладини педагогічного музею за проектом архітектора П.Ф.Альошина, а вже 28 серпня наступного року – його освячення. На спорудження закладу благодійник витратив майже півмільйона рублів замість передбачених кошторисом 300 тис. руб. [16, 425-426]. Педагогічний музей, цей справжній архітектурний шедевр, поряд зі спорудою Університету св. Володимира став символом Володимирської вулиці, її найбільш видатною пам'яткою. Зокрема, у ньому з березня 1917 р. засідала Українська Центральна Рада на чолі з М.С.Грушевським. Нині тут знаходиться Будинок учителя.

Таким чином, у підросійській Україні окремі підприємці та їхні об'єднання, насамперед купецькі товариства, протягом розглядуваного періоду активно сприяли розширенню мережі середніх навчальних закладів, будучи зацікавленими в піднятті освітнього рівня передусім молоді. Вони надавали відчутну фінансову підтримку також органам місцевого самоврядування з метою організації середніх освітніх закладів передусім у містах. Благодійники-підприємці будували на власні кошти приміщення училищ і гімназій, як почесні попечителі жертвували кошти на їхнє утримання, надавали земельні ділянки, забезпечували учнів навчальними посібниками, одягом і взуттям, оплачували їхнє навчання. Найбільші зусилля у цій справі докладали промисловці цукрової, гірничодобувної і металургійної галузей та купці і їхні представницькі об'єднання у великих містах України.

Література

1. Устав гимназий и прогимназий Министерства народного просвещения // Полное собрание законов Российской империи. – 2-е собр. – Т.46. – Отд.2-е. – 1871. – №49860. – С.85-99.
2. ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.174. – Спр.10.
3. Там само. – О.307. – Спр.69.
4. Терентьева Н.А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII-XX). – К.: Аквилон-Пресс, 1999. – 352 с.
5. Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков. От крепости до столицы: Заметки о старом городе. – Харьков: Фолио, 2004. – 335 с.
6. Московский район, г. Харьков. История и современность / Ю.Кроль, Б.Зайцев, С.Куделко и др. – Харьков: Прапор, 1994. – 192 с.
7. Шудрик І. Династія Харитоненків і Православна церква // Людина і світ. – 2002. – №7-8. – С.30-33.
8. Ковалинский В.В. Меценаты Киева. – К.: Кий, 1998. – 528 с.
9. Донік О.М. Родина Терещенків в історії добродійності. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 314 с.
10. Сухенко Т. Роль громадськості та приватних осіб у створенні в Україні середніх жіночих закладів (XIX – початок XX ст.) // Початкова освіта. – 1997. – №8. – С.56-59.
11. Родников В. Историческая записка о состоянии Киево-Подольской женской гимназии в течении первого пятидесятилетия ее существования. 1861-1911. – К., 1911. – 130 с.
12. Савицкий Н.П., Евстратов П.А. Краткий очерк возникновения и деятельности благотворительных учреждений Харьковской губернии. – Харьков, 1896. – 160 с.
13. Харитоненко И.Г. // Русский биографический словарь. – Т.21. – СПб., 1901. – С.281-282.

14. Шудрик І.О., Даниленко Л.А. Династія Харитоненків. – Суми: Слобожанщина, 2003. – 192 с.
15. Дніпропетровськ: минуле і сучасне: Оповідь про пам'ятки культури Катеринослава-Дніпропетровська, їх творців і художників / А.К.Фоменко, М.П.Чабан, В.І.Лазебник та ін. – Дніпропетровськ: ДніпроКнига, 2001, 575 с.
16. Ковалинський В.В. Меценаты Киева. – К.: Кий, 1998. – 528 с.

Довжук І.В. Благотворительная деятельность предпринимателей в поддержку гимназий Украины в конце XIX – начале XX вв.

Рассматривается благотворительная деятельность предпринимателей и коммерческих учреждений, направленная на создание и поддержку деятельности гимназий Украины в конце XIX – начале XX вв.

Ключевые слова: предприниматели, пожертвования, благотворительность, образование, гимназии.

Dovzhuk I.V. Charitable activities of businessmen in support of gymnasiumz in Ukraine at the end of XIX - early XX centuries.

The article shows the charities of businesspersons and the commercial establishments, directed on creation and support of activity of gymnasiumz of Ukraine at the end of XIX – beginning XX centuries.

Keywords: businesspersons, donations, charity, education, gymnasiumz.

Довжук Ігор Володимирович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: **Михайлюк В.П.**, док. істор. наук, професор.

Стаття подана
16.02.2012